

Олена ГОМОНЮК,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет, м. Хмельницький

Світлана ТРЕМБАЧ,

Хмельницький національний університет, м. Хмельницький

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ключові компетентності є знанням про найефективніші способи досягнення мети, здатністю ухвалювати самостійні рішення й обстоювати власні погляди, дотримуватися вимог, прагнути до розуміння власних почуттів; адекватне розуміння бажань, очікувань і вимог інших людей; повага прав людини та її обов'язків, осмислення свого призначення, життєвих цілей, смислу життя й організації життєвого шляху.

Формування ключових компетентностей майбутніх психологів у закладах вищої освіти передбачає розвиток загальнокультурної, комунікативної, предметної, інформаційно-комунікаційної та соціальної компетентностей.

Спільною ознакою загальнокультурної компетентності для всіх видів професійної діяльності є культура спілкування, готовність до діалогу в полікультурному комунікативному просторі.

Володіння комунікативними навичками, компетентністю у спілкуванні допомагає сучасному фахівцеві з психології виявити себе освіченою, інтелігентною людиною, сприяє кар'єрному росту і розвитку власної особистості.

Ключові слова: *формування; ключові компетентності; майбутні психологи; заклади вищої освіти.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних соціокультурних умовах, коли суспільство переживає період нестабільності і соціальних конфліктів у багатьох сферах нашого життя, зокрема, й соціономічній галузі, де відносини будуються за схемою «людина – людина», важливою є проблема взаєморозуміння, взаємодії й співробітництва. Це

особлива система відносин, в якій провідну роль відіграють ключові компетентності психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблемі формування професійної компетентності педагогів присвячені праці С. Архангельського, В. Баркасі, Н. Бібік, О. Дубасенюк, Е. Зеєра, Н. Кузьміної, М. Левківського, А. Маркової, А. Райцева, О. Савченко, Л. Сергєєвої, Н. Уйсімбаєвої та ін.

Мета статті. У статті розглянуто особливості формування ключових компетентностей майбутніх психологів у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ключові компетентності майбутніх фахівців необхідно формувати в контексті етнічних, економічних та культурних цінностей країни, відповідно до пріоритетів освіти та з урахуванням особистісних потреб. Про цей йде мова і в робочій програмі Європейської комісії «Ключові компетентності для навчання протягом життя. Європейська довідкова система», в якій визначено вісім основних груп ключових компетентностей, зокрема: знання рідної мови; порозуміння іноземними мовами; математичні і базові науково-технічні компетентності; інформаційні компетентності; соціальні та громадянські компетентності; уміння вчитися; ініціативність і підприємливість; культурна свідомість і експресія [1, с. 131]. Всі визначені ключові компетентності є необхідною умовою розвитку особистості й запорукою нормального входження у сучасне суспільство.

Ключові компетентності майбутніх психологів не складаються просто з набору відповідних галузевих та предметних компетентностей. Вони об'єднують галузеві компетентності у складну структуру компоненту, в якій елементи пов'язані між собою різноманітними зв'язками.

Узагальнення вітчизняних та зарубіжних психолого-педагогічних досліджень в галузі розробки проблеми компетентності дало змогу дійти до

висновку, що до визначення суті поняття «компетентність» існують різні підходи, а саме:

характеристика особистості – здатностей, якостей, властивостей (С. Вершловський, Ю. Кулюткін, А. Новиков, О. Петров, В. Сластьонін, Ю. Татур, Е. Шорт та ін.);

процедура розв'язання конкретної ситуації (І. Єрмаков, Г. Несен та ін.);

якості педагога, що необхідні для успішної професійної діяльності (В. Баркасі, Т. Волобуєва, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Нестеренко та ін.);

система знань, умінь й навичок, без урахування мотиваційно-потребнісної сфери особистості (В. Адольф, А. Вербицький, М. Кабардов, Н. Кузьміна та ін.);

володіння компетенцією (В. Раєвський, А. Хуторський та ін.);

загальна здатність (уміння) діяти на основі здобутих знань, досвіду, цінностях (В. Кальней та С. Шишов та ін.);

професійна підготовка фахівця на основі стандарту компетентності (Н. Авшенюк, В. Аніщенко і А. Михайличенко та ін.) тощо [2, с. 37–39].

У монографії «Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи» серед ключових компетентностей учнів, визначених українськими педагогами, названо такі: уміння вчитись; соціальна компетентність; загальнокультурна компетентність; здоров'язберігаюча компетентність; компетентності з інформаційних і комунікаційних технологій; громадянська компетентність; підприємницька компетентність [3].

У рамках компетентнісного підходу В. Краєвський, А. Хуторський пропонують такі ключові компетенції, як:

ціннісно-змістові компетенції, пов'язані з ціннісними орієнтирами учня, здатністю розуміти навколишній світ, усвідомлювати свою роль і місце в житті;

загальнокультурні компетенції, що полягають у пізнанні та досвіді діяльності у галузі національної й загальнолюдської культури;

навчально-пізнавальні компетенції, що включають елементи логічної,

методологічної й загальнонавчальної діяльності,

інформаційні компетенції, що складаються з навичок пошуку, оброблення, аналізу та збереження інформації різного походження;

соціально-трудова компетенції, до яких належать виконання ролі спостерігача, покупця, споживача, клієнта, виробника, уміння розбиратися у питаннях економіки й права, володіти етикою трудових й громадянських взаємовідносин;

компетенції особистісного самовдосконалення, спрямовані на опанування способів фізичного, духовного інтелектуального саморозвитку, вони забезпечують розвиток особистісних якостей, формування, психологічної грамотності, культури мислення й поведінки;

комунікативні компетенції, що складаються із знання мов, навичок роботи в групі, колективі, володіння різними соціальними ролями, уміння представляти себе, писати заяви, заповнювати анкети, дискутувати, ставити питання, володіння різними видами мовної діяльності [4, с. 204].

На нашу думку, формування ключових компетентностей майбутніх психологів у закладах вищої освіти передбачає розвиток загальнокультурної, комунікативної, предметної, інформаційно-комунікаційної та соціальної компетентностей.

Загальнокультурна компетентність стосується розвитку культури особистості та суспільства у всіх її аспектах. Зміст загальнокультурної компетентності передбачає вміння: аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення національної та світової науки й культури, орієнтуватися в культурному та духовному контекстах сучасного українського суспільства; застосовувати засоби й технології інтеркультурної взаємодії; користуватися рідною мовою та іноземними мовами, застосовувати навички мовлення та норми відповідної мовної культури; використовувати рідну й іноземні мови у активній взаємодії; спрямовувати самовиховання на єдність індивідуальних, національних і загальнолюдських цінностей; реалізовувати моделі толерантної

поведінки в умовах культурних, мовних, релігійних та інших відмінностей між народами і країнами [5, с. 325].

Тому статус проблеми розвитку і формування загальнокультурної компетентності в сучасний період є одним з найбільш значущих в освіті. Загальнокультурна компетентність є досить недослідженою ланкою в педагогіці і психології. Але, незважаючи на це кожна професія не мислиться без оволодіння загальнокультурною компетентністю. Людина має загальнокультурну компетентність, якщо вона компетентна у ситуаціях, що виходять за межі її професійної сфери [6].

Загальнокультурну компетентність майбутнього фахівця дослідниця М. Жумбей визначає як його базову компетентність, інтегративну якість, особистісну готовність до професійної діяльності в сучасному полікультурному соціумі [7, с. 9]. Авторка вважає, що її сутність і структура залежать від виду професійної діяльності. Спільною ознакою загальнокультурної компетентності для всіх видів професійної діяльності є культура спілкування, готовність до діалогу в полікультурному комунікативному просторі.

Розвиток сучасного суспільства потребує висококваліфікованих фахівців, у яких комунікативна компетентність є професійною, а не тільки загальною характеристикою особистості. Саме до таких належать і фахівці соціономічних професій. Адже вміння спілкуватися на високому рівні є професійно важливою якістю представників типу професії як «людина-людина». Володіння комунікативними навичками, компетентністю у спілкуванні допомагає сучасному фахівцеві виявити себе освіченою, інтелігентною людиною, сприяє кар'єрному росту і розвитку власної особистості.

На думку Е. Мерманн, «саме комунікативні здібності людини, те, наскільки вона здатна відправляти та сприймати різні інформаційні повідомлення, в більшості випадків визначають її успішність в роботі і в особистому житті» [8, с. 14].

Цілком типовою є структура комунікативної компетентності за В. П. Черевко [9, с. 11]. Дослідник виділяє три основних компоненти (блоки):

когнітивний (теоретичні знання з психології спілкування; адекватна орієнтація в собі, у партнерові, у ситуації професійного спілкування, у конкретних професійно-комунікативних цілях), емоційно-оцінний (мотиви вибору та інтерес до обраної професії, прийняття себе та інших, настанова на роботу з комунікативного самовдосконалення) та поведінковий (володіння технікою спілкування, перцептивні вміння, уміння конструктивного розв'язування конфліктів, діалогічний стиль взаємодії в комунікативних професійних ситуаціях, ситуативна адаптивність у професійно-значущих ситуаціях).

Комунікативна компетентність психолога виявляється у кваліфікованому здійсненні комунікативної діяльності та включає здатності: виявляти ініціативу в спілкуванні; здійснювати «діалог із собою»; виявляти гнучкість у критичних ситуаціях; здійснювати рефлексивне й нерефлексивне слухання, адекватно аналізувати комунікативну ситуацію; змінювати глибину й коло спілкування; володіти вербальними й невербальними засобами спілкування; здійснювати сугестивний вплив на клієнтів; виявляти комунікативні нахили; встановлювати довірливі стосунки, витримку й такт; здійснювати індивідуальний підхід до клієнтів у спілкуванні.

Для того, щоб ефективно здійснювати професійну діяльність, майбутній психолог також має володіти інформаційною компетентністю.

Погоджуємося, з Н. Баловсяк, яка визначає інформаційну компетентність як інтегративну професійну якість особистості, що, з одного боку, віддзеркалює її здатність до визначення інформаційної потреби, пошуку інформації та ефективної роботи з нею в усіх її формах (традиційній, друкованій, та електронній, тощо); а з іншого, – як здатність її до роботи з комп'ютерною технікою та телекомунікаційними технологіями і застосування їх у професійній діяльності та повсякденному житті [10, с. 34].

Дослідник М. Докторович розробила таку структуру інформаційних компетентностей:

когнітивно-ціннісний компонент (передбачає наявність знань, соціальних уявлень, системи цінностей особистості, розуміння соціальної дійсності);

емоційно-мотиваційний компонент (характеризується емоційним ставленням до соціуму і мотивами діяльності);

інтерактивно-комунікативний компонент (передбачає здійснення продуктивної комунікації з індивідами та групами, виконання різних ролей);

поведінково-діяльнісний (представлений мірою ціннісного ставлення до соціуму через поведінку і діяльність) [11, с. 11].

Отже, інформаційна компетентність майбутнього психолога передбачає здатність його орієнтуватися в інформаційному просторі, одержувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного суспільства.

Спираючись на наукові праці, ми дійшли висновку, що наявний міжнародний досвід свідчить про актуальність розроблення теоретичних основ і практичних шляхів формування предметної компетентності майбутніх психологів.

Дослідниця М. Соснова визначає структурними компонентами предметної компетентності такі:

1) мотиваційно-когнітивний компонент, що передбачає наявність знань, соціальних уявлень та системи цінностей особистості; соціальний інтелект, дивергентне мислення, творчий пошук, планування власного життєвого сценарію, знання життєвих криз, розуміння соціальної дійсності, обрання фаху тощо;

2) методологічний компонент передбачає наявність у студентів досвіду з оцінювання конкретних методів дослідження для розв'язання завдань. Наявність методологічної компетентності свідчить про оволодіння студентами умінням обирати той метод дослідження, який доцільно використовувати при розв'язанні поставленого завдання;

3) операційно-технологічний компонент, що характеризується наявністю певного соціального досвіду, навичок ефективної взаємодії із соціумом, уміння діяти адекватно ситуації, розмаїття технік поведінки, виконання соціальних ролей;

4) інформативний компонент – вміння застосовувати ІКТ, працювати з джерелами інформації, прогнозувати, аналізувати, систематизувати отриману інформацію;

5) дослідницький компонент пов'язана з оволодінням студентами основними методами наукового дослідження, готовністю до виконання завдань дослідницького характеру;

6) рефлексивний компонент, що охоплює психічну саморегуляцію, керування почуттями, психосексуальну грамотність, самостійність, розуміння соціальних ролей, вміння відчувати тонкощі соціальної ситуації, розв'язувати проблемні ситуації, відповідальність [12].

Отже, предметна компетентність майбутнього психолога є інтегративною характеристикою особистості, що уособлює сукупність професійно важливих знань, умінь та навичок, систему мотивів і ціннісних орієнтацій, необхідних для розв'язання завдань професійної діяльності, яка включає компоненти науково-практичної роботи та забезпечує функціональну здатність до фахової діяльності з постійним ефективним використанням наукового знання, урахуванням сучасних досягнень науки та техніки.

Однією із провідних ключових компетентностей майбутнього психолога визначаємо соціальну компетентність. Адже її ознаками є... наявність знань про соціальну дійсність і себе, складних соціальних умінь і навичок взаємодії; гнучкості поведінки в соціальних ситуаціях; здатності досягати мети в соціальній взаємодії, досягаючи балансу між кооперацією і конфронтацією; соціально значущих і професійно важливих якостей; вмінь прогнозувати розвиток ситуацій міжособистісного спілкування, зміни в розвитку життєвих ситуацій; вмінь будувати гіпотези про точки зору партнерів, їхнє ставлення до предмета спільної діяльності, соціальної відповідальності [13, с. 41].

На думку С. Макарова, до змісту соціальної компетентності належать взаємозв'язки знань, вмінь, навичок і досвіду. В особистісному аспекті компетентність є якістю, в якій за усієї цілісності, можна виявити окремі

компоненти: мотиваційно-особистісний компонент; когнітивний компонент; операційний компонент [14, с. 10].

Дослідник М. Аргайл називає такі компоненти соціальної компетентності:

соціальна сенситивність (мається на увазі точність соціальної перцепції);

основні навички взаємодії;

навички схвалення і винагороди, що є істотними для всіх соціальних ситуацій;

рівновага, спокій як антитеза соціальної тривожності [15, с. 18].

Знанням науковцем І. Зимньою виокремлено й обґрунтовано складові компоненти соціальної компетентності:

знаннєвий (володіння знаннями змісту компетенції);

мотиваційний (готовність до прояву компетентності);

ціннісно-смысловий (ставлення до змісту компетентності й емоційно-вольова регуляція процесу і результату реалізації компетентності);

поведінковий (досвід прояву компетентності у різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях) [16, с. 208].

Як справедливо вважає І. Шпичко, соціально компетентна особистість має володіти певними знаннями і дотримуватися життєвих цінностей, необхідних для комфортного існування в соціумі; вміннями, що забезпечують відповідність дій і поведінки певним умовам; якостями, які сприяють досягненню цілей та інтеграції у соціум [17].

Ураховуючи погляди дослідників, соціальну компетентність майбутніх психологів можна визначити як комплексну, багатогранну характеристику особистості, що містить систему здібностей, особистісних рис, набутих знань, умінь і навичок, поєднання яких забезпечує формування готовності до ефективної взаємодії, здатності аналізувати, оцінювати ризики, приймати рішення у ситуації невизначеності з урахуванням інтересів, цілей і потреб власних та інших осіб, що не суперечать нормам і цінностям суспільства. Адже

саме соціальна компетентність надає можливість зберегти власну унікальність, враховуючи соціальні норми, права та погляди інших людей.

Професійна підготовка покликана забезпечити розвиток світогляду майбутнього фахівця соціономічних професій, який володіє знаннями як фундаментального, так і прикладного характеру, є носієм загальнолюдських цінностей та норм; з належним рівнем моральної культури, професійно-особистісних якостей, необхідних для успішної діяльності; здатного самостійно орієнтуватися в нестандартних ситуаціях та самостійно розв'язувати ті чи інші питання, тобто володіє ключовими компетентностями. Адже вони є знанням про найефективніші способи досягнення мети, здатністю ухвалювати самостійні рішення й обстоювати власні погляди, дотримуватися вимог, прагнути до розуміння власних почуттів; адекватне розуміння бажань, очікувань і вимог інших людей; повага прав людини та її обов'язків, осмислення свого призначення, життєвих цілей, смислу життя й організації життєвого шляху.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, сформовані ключові компетентності дають змогу майбутнім психологам зануритись в контекст загальнолюдської культури, різних мов, видів мистецтв, способів діяльності у всій їхній своєрідності та ефективно здійснювати професійну діяльність.

Перспективними напрямками нашого дослідження є вивчення та узагальнення зарубіжного досвіду формування ключових компетентностей майбутніх психологів.

Список використаної літератури

1. Wiemann J. M., Bradac J. J., Review essay : The many guises of communicative competence. *Journal of Language and Social Psychology*. 1985 № 4. P. 131–138.
2. Бондаренко О. М. Суть, функції і структурні компоненти валеологічної компетентності студента університету. *Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку* : матеріали III міжнародної науково-практичної конференції, квітень, 2007 р. / М-во освіти і науки України, Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2007. Т. 1. С. 37–39.

3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : / під заг. ред. О. В. Овчарук. К. : «К.І.С.», 2004. 112 с.
4. Краевский В. В., Хуторской А. В. Основы обучения. Дидактика и методика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М. : Академия, 2007. 352 с.
5. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. Посібник. К., 2003. 615 с.
6. Формування ключових життєвих компетентностей у процесі профільного навчання / упоряд. Л. Ф. Пашко, Н. Н. Корягіна, О. П. Коваленко, Л. І. Симоненко. Полтава : ПОІППО, 2009. 148 с. URL: <http://poippo.pl.ua/file/book/Pashko%202009.pdf>
7. Жумбей М. М. Формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму у процесі професійної підготовки. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ 2016. 22 с.
8. Мерманн Э. Коммуникация и коммуникабельность : практ. реком. для открытой коммуникации / пер. с нем. Е. И. Высочиновой. Харьков : Гуманитарный Центр, 2007. 292 с., С. 14.
9. Черевко В. П. Формування комунікативної компетентності менеджера у процесі професійної підготовки : автореф. дис. канд. псих. наук : 10.00.07. К. : 2001. 20 с.
10. Баловсяк Н. В. Формування інформаційної компетентності майбутнього економіста в процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2006. 334 с.
11. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : автореф. дис. ...канд. пед. наук : 13.00.05 / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2007. 20 с.
12. Соснова М. А. Формування ключових компетентностей майбутніх молодших медичних спеціалістів у медичних коледжах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2017. 22 с.
13. Егоров Д. Е. Формирование социальной компетентности студента среднего профессионального учебного заведения в процессе социального образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Казань, 2003. 188 с.
14. Макаров С. В. Психолого-дидактические условия и факторы формирования акмеологической компетентности кадров управления : автореф. дис. канд. психол. наук : спец. 19.00.13. / Рос. акад-я госуд. службы при Президенте Рос. федерации. М., 2004. 21 с.
15. Аргайл М. Психология счастья. СПб. : Питер, 2004. 272 с.
16. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учебн. для вузов. М. : Логос, 2003. 384 с.
17. Шпичко І. О. Основні підходи та умови розвитку соціальної компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. Говерла, 2014. Вип. 30. С. 193–195.

Гомонюк Е. М., Трембач С. И. Особенности формирования ключевых компетентностей будущих психологов в учреждениях высшего образования

Ключевые компетентности являются знанием о наиболее эффективных способах достижения цели, способностью принимать самостоятельные решения и отстаивать собственные взгляды, соблюдать требования,

стремиться к пониманию собственных чувств; адекватное понимание желаний, ожиданий и требований других людей; уважение прав человека и его обязанностей, осмысление своего назначения, жизненных целей, смысла жизни и организации жизненного пути. Формирование ключевых компетентностей будущих психологов в учреждениях высшего образования предусматривает развитие общекультурной, коммуникативной, предметной, информационно-коммуникационной и социальной компетентности.

Общим признаком общекультурной компетентности для всех видов профессиональной деятельности является культура общения, готовность к диалогу в поликультурном коммуникативном пространстве.

Знание коммуникативными навыками, компетентностью в общении помогает современному специалисту по психологии проявить себя образованным, интеллигентным человеком, способствует карьерному росту и развитию собственной личности.

Ключевые слова: формирование; ключевые компетентности; будущие психологи; учреждения высшего образования.

Homoniuik O., Trembach S. Peculiarities of Future Psychologists' Key Competencies Formation in Higher Education Institutions

The problem of mutual understanding, interaction and cooperation is of great importance in today's socio-cultural conditions, when society is experiencing a period of instability and social conflicts in many spheres of our life, especially in the socio-economic one, where relations are built according to the "man-man" scheme. The key competencies of psychologists play the leading role in the above mentioned special system of relations.

Key competencies are knowledge of the most effective ways to achieve a goal; the abilities to make independent decisions and defend own views, adhere to requirements, understand own feelings; adequate understanding of desires, expectations and requirements of other people; respect for human rights and responsibilities, comprehension of the duty, life goals, and organization of life track.

In higher education institutions the future psychologists' key competencies formation involves the development of general cultural, communicative, field, informative, communicative, and social competencies.

The common feature of general cultural competence for all types of professional activities is the culture of communication, readiness for dialogue in the multicultural communicative environment.

Well-developed communicative skills and communicative competence help a modern psychologist to be identified as an educated, intelligent person and contribute to his/her career and personal development.

The informative competence of future psychologists implies the ability to navigate in the information flow, receive information and operate it in accordance with their own needs and requirements of modern high-tech society.

The field competence of future psychologists is an integrative characteristic of a personality that represents a set of professionally important knowledge, skills

and abilities, a system of motives and value orientations necessary for solving the professional tasks, which includes the components of scientific and practical work and provides functional ability to professional activities with constant effective use of scientific knowledge, taking into account the current achievements of science and technology.

The social competence of future psychologists can be defined as a complex, multifaceted personality characteristic that contains a system of abilities, personality traits, acquired knowledge, skills and abilities, the combination of which ensures the formation of readiness for effective interaction, the ability to analyze, assess risks, make decisions in situations of uncertainty, taking into account own and other people's interests, goals and needs, which do not contradict the norms and values of society. After all, it is social competence that helps to preserve personal uniqueness, taking into account social norms, rights and views of other people.

Key words: *formation; key competencies; future psychologists; higher education institutions.*